

พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาการศึกษา เรื่องความจริง ความรู้ ความดี*

The Buddhist Ethics with Development of Education based on the truth, Knowledge and Good

พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺโณ¹, พระมหาภักขวัชร เขมทสฺสี และ พระวรเวช วรธมฺโม
Phrakhruwinaithorn Amnat Palapanyo*, Phramaha Phatchawat Khematassi
and Phra Voravech Varadhammo

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

Buriram Buddhist College, Thailand.

¹Corresponding Author. E-mail: pm.amnat3589@hotmail.com

Doi : 10.14456/jmcupeace.2017.26

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องพุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาการศึกษาเรื่องความจริง ความรู้ ความดี เป็นแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาต้องการพัฒนาความรู้ที่สามารถลดละหรือกำจัดกิเลสความชั่ว หรือที่เรียกว่า รู้เพื่อทำดีและรู้เพื่อละชั่ว ความรู้ที่ต้องค้นหาศึกษา คือเรื่องของความจริงที่เกี่ยวกับตนเอง ศึกษาเรื่องชีวิตตามความเป็นจริงที่นำไปสู่ความดี และเข้าใจสาเหตุของกุศลกรรม การทำความดี และจะได้รับผลที่ เรียกว่า กุศลวิบาก เมื่อทำความดีและได้รับผลของความดีจะทำให้เกิดความงามที่เป็นปรากฏการณ์ของการทำความดี คืองามทั้งภายใน ที่เรียกว่าคุณงามความดี งามทั้งภายนอก ที่เรียกว่างามด้วยกิริยาท่าทาง จะทำให้มีความรู้ ความเข้าใจ การพัฒนาการศึกษาในแนวทางพุทธจริยศาสตร์ที่ต้องมีความสัมพันธ์กันอยู่ 3 ระดับ ทั้งความรู้ ความจริง ความดี และสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนากระบวนการจัดการศึกษาของตนเอง และการพัฒนาชีวิตตามสมควรต่อไป

คำสำคัญ: พุทธจริยศาสตร์; การพัฒนาการศึกษา

Abstract

The academic article on 'Buddhist ethics and the developing education concerning the truth, knowledge and virtue' is developed way of life's quality according to teaching of Buddhism to be developed knowledge which can help us to destroy the trust or evil, it is the known for doing good and the known for give up the evil. The knowledge which we must try to study is the truth concerning ourselves. The study of truly life that can bring us to the virtue and understand the cause of good-action and will receive the result which is called good-effect (Kusalavipaka). When we have good-action and received the result of good-action, it bring to create the beauty which is the phenomena of good-action that is inside beauty or virtue and outside beauty or good characteristics and bring to knowledge and wisdom. Education development in the way of Buddhist Ethics have three levels of relationship as knowledge, truth and virtue and can apply it for development of system in own ourselves education and development of life suitable too.

Keywords: Buddhist Ethics; Development the Education

บทนำ

การศึกษาถือว่าสำคัญสำหรับมนุษย์ทุกเชื้อชาติศาสนา มนุษย์จะเรียนรู้จริยธรรมของแต่ละชาติศาสนาได้ก็ต้องผ่านระบบการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ อย่างไรก็ตามเมื่อมนุษย์ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น กินดี มีสุข การศึกษาจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้มนุษย์สื่อสารรับรู้ และเข้าใจถึงวัฒนธรรมต่างๆ ของชนชาตินั้นๆ เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตและสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขโดยไม่แบ่งเชื้อชาติศาสนา วัฒนธรรมประเพณี การพัฒนาการศึกษามนุษย์ควรเรียนรู้เรื่องความจริง ความรู้ และความดี ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่สถาบันการศึกษาทุกแห่งควรส่งเสริมสนับสนุน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านภาษา วัฒนธรรมของแต่ละชนชาติศาสนาร่วมกัน โดยนำหลักความจริง ความรู้ และความดีในทางพระพุทธศาสนาเชื่อมโยงสายสัมพันธ์อันดีงามเพื่อรองรับประชาคมอาเซียน วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเสนาทางวิชาการ ในเรื่อง “บทบาทของนิสิตกับการศึกษาเพื่อพัฒนาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ประชาคมอาเซียน” เมื่อวันพุธที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2556 ทำให้มองเห็นถึงปัญหาทางการศึกษาหลายอย่างที่ต้องพัฒนา

ผู้เขียนจึงมองว่าการจะพัฒนาการศึกษานั้นผู้เรียนต้องเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้ คือ พุทธจริยศาสตร์ ด้านความจริง ความรู้ และความดี ทั้ง 3 อย่างนี้เพื่อการพัฒนาการศึกษาสู่นิสิต โดยเฉพาะความจริง ความรู้ ในเรื่องภาษา วัฒนธรรมประเพณี อีกทั้ง ความดีที่แท้จริงคืออะไรที่เหล่าชาวพุทธควรเรียนรู้แล้วนำไปปฏิบัติเพื่อสร้างความรัก ความสามัคคีปรองดองของคนในชาติ ดังนั้น การพัฒนาการศึกษาคืออะไร? ความจริง ความรู้ ความดี ตามหลักพระพุทธศาสนา คืออะไร? เป็นสิ่งที่จะต้องพูดและเรียนรู้กันอีกหลายศตวรรษเพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจ ต่อไป

พุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics) คือ เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว หรือเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเจตนาเป็นตัวบ่งชี้ถึงการทำทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือทำตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป” (Tipitaka Thai Version) เช่น การคิดพูดทำจะดีหรือชั่วอยู่ที่ตัวเจตนา ถ้าเจตนาดีถือว่าเป็นดี ถ้าเจตนาชั่วถือว่าเป็นชั่ว ดังพระบาลีบทหนึ่งว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ (Tipitaka Pali Version) ภิกขุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนว่า เจตนาเป็นตัวชี้กรรมคือ การกระทำ” (Tipitaka Thai Version) คือเจตนาเป็นสำคัญในความดี ความชั่ว พุทธจริยศาสตร์ มีความสัมพันธ์กับศาสนาเป็นพิเศษ วิธีการศึกษาพุทธจริยศาสตร์ที่ดีจึงต้องรู้ที่มาที่ไปว่าศึกษาอย่างไร จากไหนบ้าง ตามแนวพุทธปรัชญาหรือพุทธจริยาที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (Phra Brahmamagunabhorn P.A. Payutto, 2001) ได้กล่าวไว้ว่าจริยศาสตร์หรือจริยธรรมมาจากคำว่า พรหมจรรย์ คือความบริสุทธิ์สะอาด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา

หมายถึง มรรค 8 คือ วิธีการศึกษาหรือ การปฏิบัติที่เป็นสายกลาง คือ ไม่มากหรือน้อยจนเกินไปให้มีความพอดี ที่เรียกว่าปฏิบัติตามทางสายกลาง หรือรวมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าไตรสิกขา คือ วิธีการศึกษา 3 ประการ ได้แก่ การศึกษาเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาไม่ได้ครอบคลุมถึงพฤติกรรมที่แสดงทุกประการ แต่มุ่งเอาความประพฤติหรือการกระทำที่เรียกว่า “กรรม” ซึ่งประกอบด้วยเจตนาดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนานี้เองว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ” (Tipitaka (Thai Version))

พุทธจริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน

พุทธจริยศาสตร์ขั้นมูลฐานนั้น หมายถึง เอาสิ่งที่มนุษย์เราต้องรู้ต้องทราบและยึดเป็นหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการดำรงชีวิตและปฏิบัติภารกิจหน้าที่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นปกติสุข มีความราบรื่นในหน่วยงาน องค์กรและสมาชิกในสังคมรอบข้าง พุทธจริยศาสตร์ขั้นมูลฐานดังกล่าว คือ เบญจศีล หรือ ศีล 5 เพราะเป็นนิสสัยของฆราวาสทั่วไป ถือว่าเป็นหลักพุทธจริยพื้นฐานของมนุษย์ในเบื้องต้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มนุษยธรรม” คือ ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ หรือระเบียบที่ก่อให้เกิดความสุขในระดับสังคมของมนุษย์ ทำคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย – วาจา ส่วนธรรมที่มีควบคู่กับเบญจศีลก็คือ เบญจธรรม 5 ประการ ควบคู่กันดังตารางเปรียบเทียบ ดังนี้ (Attaput, 1987)

เบญจศีล 5	เบญจธรรม 5
1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการลักทรัพย์ 3. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4. เว้นจากการพูดปดมดเท็จ 5. เว้นจากการดื่มสุราเมรัยของเมา	1. ต้องมีเมตตากรุณา 2. ต้องมีสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง 3. ต้องมีกามสังวร คือให้มีความสำรวมระวังในกาม 4. ต้องมีคำพูดซื่อสัตย์ คำจริงมีประโยชน์ 5. ต้องไม่ประมาท คือมีสติสัมปชัญญะไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต

หลักเกณฑ์พุทธจริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน คือเบญจศีลและเบญจธรรมนี้ต้องควบคู่กันไป เพราะเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ไม่มากมาย ไม่มีเงื่อนไขสลับซับซ้อนใดๆ สามารถปฏิบัติได้ทั้งหญิงและชาย เป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมขั้นสูงๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป อุปมาเหมือนการสร้างตึกทั้งหลาย ต้องตอกเสาเข็มก่อนให้แน่นหนาเป็นอย่างดีจึงจะสามารถรับน้ำหนักทุกๆ ด้าน มนุษย์เราก็ก็นั่นกันสามารถที่จะดูได้อย่างเป็นขั้นตอนพร้อมกับคาดคะเนได้ว่าเป็นเช่นไรโดยนำเอาหลักจริยธรรม คือเบญจศีลและเบญจธรรม เป็นเครื่องวัดประเมินผลในการประกอบหน้าที่เพื่อสร้างความเจริญเติบโต ความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตตามหน้าที่และอาชีพการงานที่รับผิดชอบอยู่ ให้รู้เท่าทันเอาไว้อีกปัญหาต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วว่าเพราะอะไร มาจากไหนสาเหตุเพราะอะไร แล้วศึกษาหาวิธีแก้ไขให้ถูกจุดแบบมีวิจารณ์ญาณที่ดี มีคำพูดอุปมาเปรียบเทียบไว้บทหนึ่งว่า “คนไม่มีกฎหมาย เหมือนวัวควายไม่มีคอก” กฎหมาย ทางฝ่ายบ้านเมือง หรือนิติบัญญัติ มีไว้เพื่อเป็นบท

กำกับพิจารณาผลประโยชน์เมื่อผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบปกติของสังคมจะมีการลงโทษแบบต่างๆ เช่น จับ ปรับ กักขัง ทัณฑ์บน หรือภาคทัณฑ์ หลักเกณฑ์นี้จะทำให้ผู้ที่ศึกษามีความรู้ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตและนำไปสู่การทำความดี เป็นต้น

พุทธจริยศาสตร์ชั้นกลาง

พุทธจริยศาสตร์ชั้นกลางนี้จะสูงต่อเนื่องมาจากขั้นต้น หรือขยายความเพิ่มเติมจากขั้นมูลฐาน คือ เบญจศีล เบญจธรรม เรียกรวมว่าเป็น “มนุษยธรรม” คือธรรมที่ทำให้เกิดขึ้นเป็นมนุษย์ อยู่ในสังคมมนุษย์อย่างมีความสุขพอสมควรแก่สภาพตามฐานะตำแหน่งและหน้าที่อันชอบธรรม ส่วนพุทธจริยศาสตร์ชั้นกลางก็จะพัฒนาชี้ชัดถึงความละเอียดอ่อนลึกซึ้งลงไปอีกทั้งเรื่องของ กาย-วาจา-ใจ คือหลักกุศลกรรมบถ 10 ประการ หรือ ทางแห่งกุศลกรรมฝ่ายดี ถ้าไม่ดีเรียกว่า อกุศลกรรม ดังตารางตัวอย่างเปรียบเทียบ ดังนี้

เป็นการกระทำทางกาย มี 3 เรียกว่า กายกรรม	
1. ปาณาติปาตา คือ การฆ่าสัตว์ กักขัง ทูบตี	1. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการฆ่าทรมารสัตว์ทุกชนิด
2. อทินนาทาน คือ การลักทรัพย์	2. อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการลักขโมยทรัพย์ทุกชนิด
3. กาเมสุมิฉฉาจาร คือ การประพฤติดิฉินในกาม	3. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี คือ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม
เป็นการกระทำทางวาจา มี 4 เรียกว่า วาจิกรรม	
1. มุสาวาท คือ การพูดเท็จ	1. มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเท็จ
2. ปิสุณาวาจา คือ การพูดคำหยาบ	2. ปิสุณาย วาจา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดส่อเสียด
3. ผรุสวาจา คือ การพูดคำหยาบ	3. ผรุสวาย วาจา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดคำหยาบ
4. สัมผัปปลาปะ คือ การพูดเพ้อเจ้อ	4. สัมผัปปลาปา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
เป็นการกระทำทางใจ มี 3 เรียกว่า มโนกรรม	
1. อภิชฌา คือ ความโลภอยากได้ของผู้อื่น	1. อนภิชฌา คือ ไม่มีความโลภอยากได้ของผู้อื่น
2. พยาบาท คือ การปองร้ายผู้อื่น	2. อพยาบาท คือ ไม่มีการปองร้ายผู้อื่น
3. มิงฉาทิฎฐิ คือ การเห็นผิดจากคลองธรรม	3. สัมมาทิฎฐิ คือ การเห็นชอบตามครรลองคลองธรรม

สรุปได้ว่า กายกรรม 3 หรือ วจีกรรม 4 มโนกรรม 3 เป็นบ่อเกิดแห่งพฤติกรรมที่แสดงออกซึ่งมีทั้งดีและชั่ว ถ้าเป็นฝ่ายดีมีความเจริญรุ่งเรือง มีความสุขมีความเป็นปกติ มีความเป็นเอกภาพ บุรณภาพและเสถียรภาพ ทั้งแก่ตนเอง สังคม กลุ่มชนและมวลชนทั้งหลาย เรียกว่า “เป็นกุศลกรรมบถ 10” ที่สังคมทั่วทุกภูมิภาคทุกองค์กรกำลังต้องการมากๆ แต่ถ้าตรงกันข้ามทั้งหมด เรียกว่า อกุศลกรรมบถ 10 คำตอบที่จะตอบว่าใครจะเป็นฝ่ายกุศล หรืออกุศลขึ้นอยู่กับที่การสร้างจิตสำนึกตรึงตรองใคร่ครวญสนใจใฝ่ทางจริยธรรมมากน้อยขนาดไหนนั่นเอง ดังนั้น ผู้ที่เข้าใจหลักกุศลกรรมบถ 10 ประการ จะทำให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของความจริงที่ว่าใครทำกรรมอันใดไว้อย่อมได้รับผลของกรรมนั้น เมื่อเข้าใจตรงกันอย่างน้อยมนุษย์ทุกคนย่อมกลัวต่อการทำความชั่วหันมาทำความดี จนนำไปสู่การพัฒนาจิตขั้นต่อไป

พุทธจริยศาสตร์ขั้นสูง

หลักพุทธจริยศาสตร์ขั้นสูงนี้ เป็นธรรมะหรือจริยธรรมขั้นปรมาตม ประกอบด้วยธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ หรือธรรมะในระดับที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีคุณธรรมขั้นสูงเป็นอริยบุคคลเป็น โลกุตตรธรรม แปลว่า ธรรมที่จะทำให้หลุดพ้นจากโลกแห่งโลกียะ หรือโลกแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอาจเกิดในวัฏจักร คือ การเกิด – แก่ – เจ็บ และตาย และเพื่อประยุกต์ใช้ในการทำงานในเรื่องของพุทธจริยศาสตร์ขั้นสูง ประกอบด้วยหลักธรรม ดังนี้

อริยสัจ 4 (Tipitaka Thai Version/14/21-22) แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลได้มี 4 อย่างคือ

1. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ เป็นสภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ ทนอยู่ได้ยาก เป็นต้น
2. สมุทัย คือเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ความทะยานอยาก 3 อย่าง คือ กามตัณหาความอยากในกาม ภวตัณหา ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ วิภวตัณหา คือความไม่อยากเป็นใดๆ เลย (แต่ต้องเป็น)
3. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ธรรมที่ดับทุกข์ ได้แก่ ดับตัณหาข้างต้นได้สิ้นเชิง
4. มรรค คือ ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรค 8 คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ ในอริยสัจ 4 ประการนี้ จัดเป็นเหตุ 2 อย่าง ได้แก่สมุทัย และมรรค จัดเป็นผล 2 อย่าง ได้แก่ทุกข์และนิโรธ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้บำเพ็ญเพียรทางจิต ได้ตรัสรู้เรื่องทุกข์เป็นลำดับแรกโดยปกติสามัญชนคนทั่วไปต่างก็ได้รับทุกข์และรู้ว่าทุกข์ คือความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ โดยประการทั้งปวง แต่ก็ไม่ว่ามาจากไหน อะไรที่ทำให้เกิดทุกข์กันแน่ จึงทำให้ระส่ำระสาย กระทบกระทั่งหา ความสงบสุขมิได้ เมื่อคนไม่รู้จักความจริงของธรรม เขาก็ทำทุกข์ในธรรมชาติดมาสร้างให้เป็นทุกข์ของตน ดังนั้น กระบวนการพัฒนาการศึกษาตามหลักพุทธจริยศาสตร์ขั้นสูงจะนำไปสู่การค้นพบความจริงของชีวิตว่าควรดำเนินการอย่างไร ทำให้ได้แนวคิดเกี่ยวกับคนที่รู้ความจริงของชีวิตว่า “คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิต

ของตนอยู่อย่างดีที่สุดและได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต

จากประเด็นดังกล่าวถ้าระบบการศึกษาไทยมีการนำแนวคิดหรือหลักการข้างต้นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร หรือพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน จะทำให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ ความจริงในหลักพุทธจริยศาสตร์ ต่อไปนี้

การพัฒนาการศึกษาเรื่องความจริง ความรู้ ความดี

พระพุทธศาสนาได้สอนถึงหลักความจริง และความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันตามลำดับเป็นขั้นๆ โดยเฉพาะมนุษย์เกิดมาได้อย่างไร มีอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้สิ่งนี้เกิดขึ้น และมีอะไรเป็นองค์ประกอบของชีวิต ดังนั้น ชีวิตในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าพระองค์ได้ทรงแสดงถึงกำเนิดของชีวิตที่เกิดมาว่าเกิดมาจากกรรม เพราะมีกรรมเป็นตัวนำเกิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยและมีกรรมเป็นของๆ ตน ใครทำกรรมอันใดไว้ก็ได้รับผลของกรรมนั้น เมื่อชีวิตเกิดมาแล้วมนุษย์ควรดำเนินการอย่างไรกับชีวิต จึงจะมีความสุข และนั่นเองมนุษย์จึงแสวงหาความสุขและความจริงที่สูงสุดให้แก่ตนเองตามลำดับขั้นดังจะได้สรุปย่อๆ เกี่ยวกับหลักการของความจริงในทางพระพุทธศาสนาได้แก่ **อภิปรัชญา** (ทฤษฎีว่าด้วยความจริง) **ญาณวิทยา** (ทฤษฎีว่าด้วยความรู้) **จริยศาสตร์** (หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดี)

ผลจากการศึกษาพุทธจริยศาสตร์เพื่อพัฒนาการศึกษาด้านความจริง ความรู้ และความดี ทั้ง 3 ด้าน ต่างต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อจะนำไปสู่ประโยชน์ในด้านการจัดการศึกษา และทำให้มีความรู้เกี่ยวกับความจริงของชีวิต หรือกฎธรรมชาตินี้เป็นความจริง ที่เราทั้งหลายจะต้องศึกษา และทำความเข้าใจที่ถูกต้องไว้ เพราะมีแต่ประโยชน์ แม้จะเป็นกฎธรรมชาติ ในส่วนที่ไม่ถูกใจเราไม่น่าปรารถนา เราก็ต้องรู้ เพื่อจะได้ปฏิบัติตามได้ถูกต้อง ความรู้ ในความจริงของชีวิต หรือกฎธรรมชาตินี้มีประโยชน์อย่างมาก 3 ประการคือ

1. **ช่วยให้ปฏิบัติตามได้ถูกต้อง** เป็นการนำความรู้ ในกฎธรรมชาติ มาสนองความต้องการ ของตนเอง เพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยดี ไม่ให้เกิดทุกข์โศก โดยการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติด้วยความรู้ เพียงปฏิบัติตามเท่านั้น เมื่อปฏิบัติตามนั้น ได้ถูกต้อง สอดคล้องกันดี ชีวิตของเราก็จะเป็นไปด้วยดี ชีวิตมีความกลมกลืน ราบรื่น ตรงกันข้าม ถ้าไม่รู้จักกฎธรรมชาติ และปฏิบัติตามกฎธรรมชาติไม่ได้ ชีวิตก็จะมีทุกข์ขัดข้อง เต็มดรอ้น ทุกข์ใจ แต่พอรู้จักกฎธรรมชาติ หรือความจริงของชีวิต

2. **ช่วยให้มาสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ในชีวิต** มนุษย์ทุกคนเกิดมามีความรู้ความจริงของชีวิตว่าทุกคนต้องตายตามกฎของธรรมชาติ จึงได้เตรียมตัวก่อนตาย เตรียมกายก่อนแต่ง เตรียมน้าก่อนแล้ง เตรียมแบงค์ก่อนจะออกเดินทาง

3. **ช่วยให้เข้าใจเหตุผล รู้เท่าทันชีวิต** มองเห็นความจริงของชีวิต ความเป็นอยู่ของตน ว่าไม่คงที่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สามารถวางตัว และทำใจได้ถูกต้อง ทำให้มีความสุข ไร้ทุกข์อย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น ความจริงทั้ง 3 ระดับดังที่ได้กล่าวมานี้ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กันและมีความเชื่อมโยงถึงกัน ถ้าหากมั่นใจว่าชาตสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็เปรียบเสมือนการสร้างบ้านแต่ไม่มีเสาเข็ม หรือมีเสาเข็มมีตัวบ้านแต่ขาดหลังคาบ้าน เป็นต้น ความจริงที่ได้กล่าวมาต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุดของชีวิตได้ และชีวิตมนุษย์ควรเป็นเช่นนี้ควรดำเนินไปตามความเป็นจริงมนุษย์จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เมื่อมนุษย์มีความดีเป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมในตนเองแล้วมนุษย์ก็จะแสวงหาความรู้หรือพัฒนาความรู้ของตนเองให้รู้ยิ่งขึ้นแล้วก็เข้าสู่ภาวะแห่งความเป็นจริงสูงสุดได้เหมือนกับพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ และพระอรหันต์ทุกๆ องค์ด้วยดังนี้

ในการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีรูปแบบที่ดีมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติ เพราะคำสอนนั้นจะเน้นเรื่องของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความรู้ ความจริงซึ่งเป็นพื้นฐานของความดีและความดีนั้นเองจะเป็นลักษณะที่สะท้อนของความจริงเป็นเรื่องของคุณค่า และกลายเป็นผลของความงามซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความดี ความจริง สิ่งเหล่านี้เป็นสาระสำคัญของการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่ว่า นรชนพึงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม พึงทำอารยชนให้เป็นมิตร ถึงพร้อมด้วยความตั้งตนไว้ชอบ มีความดีอันได้ทำไว้ก่อนแล้ว ข้าวเปลือก ทรัพย์ยศเกียรติ และความสุขย่อมพร้งพรมาสู่รชนผู้นั้น (Tipitaka (Thai Version) ข้อ 31 : 119) การศึกษาธรรมะตามหลักความจริงแล้ว พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ความจริงที่เรียกว่า ธาตุ เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว คือ หลักไตรลักษณ์ ที่ว่าด้วยภาวะของสรรพสิ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้วเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัยเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงนั้น จึงนำมาเปิดเผยด้วยการบอกกล่าว แสดง จำแนก ให้เข้าใจได้โดยง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ทรงแสดงปัจจัยแห่งการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ พร้อมทั้งอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์เป็นการประกาศพระธรรมด้วยทศพลญาณ คือ กำลัง 10 ประการ ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงมีพระทัยยืนยันทนทานการบรรลุธรรมสูงสุด

ชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาคืออะไร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำนิยามว่า ชีวิต คือ ความเป็นอยู่ ตรงข้ามกับความตาย ในอรรถกถา พระวินัยอุทเทสชาดก ภาวนติ อาหวนติ จาติ ภุตตา ชายนติ วฑฒนติ ขาตา วฑฒิตา วาติ อตถโธ (สมนต.ทูติย. 316) (Tipitaka (Pali Version) มีใจความว่าเพราะเกิดและเจริญเติบโตจึงชื่อว่าเป็นชีวิต จึงกล่าวได้ว่าชีวิตคือสิ่งที่มีเกิดการเจริญเติบโต ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งชีวิตเป็น 2 ระดับ คือ สิ่งมีชีวิตที่มีจิต อันได้แก่ สัตว์ทั้งหลายตั้งแต่พรหม เทวดา มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย สัตว์นรก และสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีจิต อันได้แก่ พวกภูตคาม หรือ พืชคามทั้งหลายในที่นี้จะพูดถึงชีวิตของมนุษย์เท่านั้น กรณีชีวิตมนุษย์นั้นในชาตวิภังคสูตร (Tipitaka (Thai Version)) แสดงไว้ว่า ชีวิตประกอบไปด้วยธาตุ 6 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาเสธาตุ และวิญญานธาตุ กล่าวโดยสรุปคือ รูปที่เรียก สสาร และนามที่เรียกว่า อสสาร ชีวิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยองค์ประกอบ 3 คือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และมีสัตว์คือวิญญานหรือจิตมาปฏิสนธิจึงก่อให้เกิดเป็นชีวิตขึ้นมาได้ (Tipitaka (Thai Version) จะเห็นได้ว่าชีวิตในทางพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้เกิดจากการสร้างของพระเจ้าหรือเทพเจ้าอย่างที่ศาสนาที่เป็นเทวนิยมทั้งหลายสอนไว้ แต่เกิดจากกระบวนการของธรรมชาติ หรือเหตุ

ปัจจัยนั่นเอง ชีวิตเมื่อเกิดมาแล้วจะมีความต้องการพื้นฐานเหมือนกันดังในเวฬุทวารสูตร (Tipitaka (Thai Version) คือ อยากมีชีวิตอยู่ อยากไม่ตายหรือ ไม่อยากตาย อยากมีความสุขหรือต้องการสุข และรังเกียจความสุขหรือไม่ต้องการทุกข์ อาจกล่าวได้ว่า ทุกชีวิตไม่ว่าคน สัตว์ พืช ล้วนรักสุขเกลียดทุกข์ อยากอยู่ไม่ อยากตาย

ความรู้เมื่อมีชีวิตอยู่แล้วอยู่ไปเพื่ออะไร อาจจะต้องตอบได้ว่าเพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อพัฒนาความรู้ เพื่อการทำความดี หรือเพื่อค้นหาความจริง แต่ทางพระพุทธศาสนาสรุปว่า ชีวิตที่ดีที่ประเสริฐนั้นต้องอยู่ด้วยปัญญา ก็จะเกี่ยวโยงกับความรู้ที่มาของความรู้หรือเรียกว่าญาณวิทยาหรือญาณปรัชญา มนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาเรื่องของความรู้ ปัญญา เพื่อการพัฒนาชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ เครื่องมือในการแสวงหาความรู้สำหรับมนุษย์ก็คือสิ่งที่อยู่ภายในตนที่เรียกว่าประสาทสัมผัสทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทำหน้าที่ในการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระแทก การทำหน้าที่ใน 5 ส่วนนี้จะส่งไปยังประสาทสัมผัสทั้ง 6 คือ ใจจะทำหน้าที่รู้สึก (แยกแยะ) รู้จำ (จัดเก็บ) รู้คิด(ผสมผสาน) และรู้แจ้ง รู้ชัด (ใช้งาน) ความรู้ที่ได้จากการรับรู้ทางอายตนะเหล่านี้ยังไม่เป็นความรู้อย่างแท้จริง แต่เรียกว่าเป็นการรับรู้เท่านั้น เพราะว่าการรับรู้เหล่านั้นเป็นความรู้ที่กระจัดกระจาย ยังไม่จัดให้เป็นระบบ ส่วนความรู้ที่แท้จริงหรือความรู้ที่เป็นระบบนั้นพระพุทธศาสนาได้แสดงว่าเกิดขึ้นจาก 3 แหล่งหรือ 3 วิธีด้วยกันคือ

1. สิ่งที่ได้ยินได้ฟัง ความรู้จากการเล่าเรียนหรือรับถ่ายทอดจากผู้อื่น ความรู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าวันักคัสตฤศาสน์ หรือปริยัติ สุตะเป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของผู้ที่เจริณงอกงามไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต โดยเป็นเหตุปัจจัยให้ได้ปัญญา ที่เป็นเบื้องต้นหรือเป็นฐานของพรหมจริยะและเป็นเครื่องเจริญปัญญาให้พัฒนาจนไพบูลย์บริบูรณ์ (Tipitaka (Thai Version)

2. การคิด หมายถึง กระบวนการของการคิดหรือการใช้เหตุผล หมายความว่า การเรียนรู้ในระดับนี้ไม่หยุดอยู่แค่จำสิ่งที่เรียนรู้ไว้เท่านั้นแต่นำเอาสิ่งที่จำไว้นั้นเข้ามาในกระบวนการคิดหรือการใช้เหตุผลอีกทีหนึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจหรือรู้ความหมายของสิ่งนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า “พหุสสุตา ธตาวจสา มนสาอนุชิตา ทิฏฐิยา สุปปภาวิทา” (Tipitaka (Pali Version) พหุสสุตมโงค์ 5 (คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหุสสุต คือ ผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน ความรู้ในระดับนี้จึงมิใช่เพียงจำได้เท่านั้น แต่มีความเข้าใจในสิ่งที่จำได้อย่างทะลุปรุโปร่ง ความรู้ในระดับนี้เป็นความรู้ที่ละเอียดอ่อนหรือประณีตขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งและความรู้ลักษณะนี้จะประมวลไว้ในจิตในแบบที่เรียกว่าทิฏฐิ (ความเข้าใจ, ความเห็น, ความเชื่อ) เรียกว่า จินตามยปัญญา (Phra Brahmagunabhon (P.A. Payutto, 2005)

3. การให้สมาธิ หรือการพัฒนา หมายถึง กระบวนการของการพัฒนาจิตหรืออบรมจิตเพื่อทำจิตให้สงบนิ่ง พร้อมทั้งกำจัดหรือขบไล่สิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง คือ กิเลสออกไปจากจิต จิตก็สงบใสบริสุทธิ์ ปัญญาญาณหรือความสามารถในการหยั่งรู้ก็เกิดขึ้น ความรู้ที่ได้จากญาณนี้ พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้องหรือตรงตามความเป็นจริง เพราะการรู้ด้วยญาณนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการรู้สิ่งนั้นๆ ตามที่เป็นจริง ดังพุทธพจน์ว่า สมาทิตเต จิตเต ธมมา ปาตุกวนติ (Tipitaka (Thai Version) ความว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ

ความจริงย่อมปรากฏ หรือเรียกสั้นๆ ว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ แปลว่า เห็นด้วยญาณตามเป็นจริง ความรู้ในระดับนี้เป็นความรู้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับตัวกลางหรือสื่อใดๆ แต่เป็นการรู้ตรงของจิตมีลักษณะเป็นการหยั่งรู้ (ญาณ) หรือเป็นความรู้ระดับเหนือประสบการณ์และเหนือเหตุผล เรียกว่า ภาวนามยปัญญา (P.A. Payutto, 2005)

ในความรู้ทั้ง 3 คือ ความรู้ระดับสุตะ และจินตาคือความรู้ขั้นสามัญ ส่วนความรู้จากภาวนา เป็นความรู้ขั้นวิสามัญ หรือเหนือธรรมดา ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อภิญญา ความรู้ทั้งสองนี้จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อนำความรู้ไปเพื่อช่วยเหลือตนเองหรือป้องกันตนเองได้ที่เรียกว่านิปกปัญญา หรือ เนปิกกปัญญา คือ ปัญญารักษาตนหรือรักษาตัวรอด ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตคือรู้ว่าอะไรดี รู้ว่าอะไรชั่ว และรู้วิธีที่จะช่วยให้ทำดีเว้นชั่วได้อย่างสมบูรณ์ แต่ความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็ยังถือว่าไม่ใช่สุดยอดแห่งความรู้ทางพระพุทธศาสนา เพราะสุดยอดของความรู้ก็คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นทุกข์ดังพุทธพจน์ที่ว่า “พรหมจรรย์นี้...มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอันสงฆ์...มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งญาณทัสสนะเป็นอันสงฆ์... (แต่) มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นประโยชน์เป็นสาระเป็นผลสุดท้าย” และอีกพระสูตรหนึ่งกล่าวไว้ตรงๆ ว่า “ปรมา อริยา ปญญา ยทิท สัพพทุกขกขเย ญาณ” (Tipitaka (Pali Version) แปลว่า ปัญญาที่เป็นความรู้แจ้งในความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง คือ สุดยอดของปัญญา (ความรู้ที่ประเสริฐที่สุด)

ความดีทั้งสามขั้นนี้จะเกี่ยวโยงกับความงามในทางพระพุทธศาสนาด้วย เพราะว่า พระพุทธเจ้าทรงประทานวิธีการประกาศพระศาสนาที่เรียกว่า พรหมจรรย์ แก่พระอรหันต์ 60 องค์ ก็เน้นเรื่องความดีและความงาม งามอย่างไร ในพุทธพจน์ที่ตรัสว่าจงประกาศพรหมจรรย์ซึ่งงามในเบื้องต้น (อาทิกถยาณ) งามในท่ามกลาง (มชฺเชกถยาณ) และงามในที่สุด (ปริโยสานกถยาณ) (Tipitaka (Thai Version) ความดีหรือความงามในเบื้องต้นได้แก่ความดีระดับวัตถุด้วยการมีทรัพย์สมบัติ และมีเบญจศีลซึ่งถือว่าเป็นคนดีคนงาม ที่เรียกว่า ดีแบบปุถุชน ความดีหรือความงามในท่ามกลางได้แก่การมีศีลมีธรรม มีสมาธิที่ช่วยแก้ปัญหาชีวิตได้ในระดับหนึ่งคนดีระดับนี้อาจเรียกว่า กัลยาณชน ความดีหรือความงามในที่สุด ได้แก่ ความดีความงามที่เกิดจากการพัฒนาชีวิตมีศีล สมาธิ ปัญญา ดำเนินตามทางสายกลางที่เป็นส่วนเหตุทำให้อนั้นสามารถทำลายกิเลสตามระดับต่างๆ (สังโยชน์ 10) จนทำให้ผู้นั้นกลายเป็นคนดีคนงามที่เรียกว่า อารยชน หรือ อริยบุคคล ความงามที่แสดงออกผ่านคนดีแสดงให้เห็นว่า ความงามเป็นการปรากฏของความดีนั่นเอง

สรุป

ความจริง ในพระพุทธศาสนาแสดงถึงความจริงแท้ที่เรียกว่าปรมาตมธรรมอันประกอบด้วยจิตเจตสิก รูป นิพพาน ส่วนกระบวนการในการรู้ความจริงเรียกว่าอริยสัจ 4 ซึ่งนำเสนอทั้งความจริงแท้คือทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ แสดงความดับทุกข์คือนิพพาน และแสดงวิธีการในการเข้าถึงความจริงคือมรรคมีองค์แปด พระพุทธศาสนามีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาตินิยมมากกว่า เพราะยอมรับการมีอยู่ของจิตและสสารที่พระพุทธศาสนาเรียกว่าขันธห้า ย่อลงเป็นรูปนาม ซึ่งทั้งรูปและนามต่างก็มีอยู่จริง แต่ความจริงมีสองระดับคือระดับสมมุติ และความจริงระดับสูงสุด ในระดับสมมุตินามรูปมีอยู่จริง แต่ในระดับสูงสุด ทั้งนามรูปต่างก็

ไม่เพียงแต่ ต้องเสื่อมสภาพไป และมีใช้สิ่งที่เป็นอดีตาคา หลักคำสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา คือ “อนัตตา” เพราะสิ่งทั้งหลายในที่สุดก็เป็นเพียงอนัตตา แม้แต่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นอนัตตา ดังนั้น ในที่สุดแล้ว “อนัตตา” ที่สมมุติให้ศึกษา ก็เป็นเพียง “อนัตตา” นั่นเอง

พุทธศาสนามุ่งเน้นทางพุทธจริยศาสตร์มากกว่าญาณวิทยา ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะว่าพุทธศาสนานั้น เน้นสอนว่าทำอย่างไรจึงจะออกจากทุกข์ ถึงแม้ว่าท้ายที่สุดเราจะรู้ไม่ได้ว่าเราบรรลุอรหัตต์หรือไม่ มันก็ไม่ใช่สำคัญหากเรานั้นได้ปฏิบัติถูกต้องและบรรลุเราก็ย่อมที่จะออกจากทุกข์ได้ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาทั้งหมดทำให้เราเห็นอะไรบางอย่าง นั่นคือพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ในกรอบของศาสนา ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะพุทธศาสนาเองก็ต้องอาศัยศรัทธามาอธิบายระบบของตนอยู่ดี ในท้ายที่สุดการอธิบายทั้งหมดนี้มีใช้การกระทำที่นำไปเพื่อการลบหลู่พุทธศาสนาแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการตั้งข้อสังเกตว่าการอธิบายการรับรู้เช่นนี้จะนำไปสู่ปัญหาอย่างไรซึ่งเราจะได้หาทางพัฒนาให้รัดกุมต่อไป แนวคิดในการดำเนินชีวิตตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาต้องพัฒนาความรู้ที่สามารถลดละหรือกำจัดกิเลสความชั่ว หรือที่เรียกว่า รู้เพื่อทำดีและรู้เพื่อละชั่ว ความรู้ที่ต้องค้นหาศึกษาคือเรื่องของความจริงที่เกี่ยวกับตนเอง ศึกษาเรื่องภายในตนเป็นความจริงที่นำไปสู่ความดีที่เป็นส่วนเหตุคือกุศลกรรม การทำความดี และจะได้รับผลที่เรียกว่า กุศลวิบาก เมื่อทำความดีและได้รับผลของความดีจะทำให้เกิดความงามที่เป็นปรากฏการณ์ของการทำความดี งามทั้งภายในที่เรียกว่าคุณงามความดี งามทั้งภายนอก ที่เรียกว่างามด้วยกิริยาท่าทาง จะเห็นได้ว่าเรื่องของชีวิต ความรู้ ความจริง ความดี และความงามเป็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในฐานะเป็นปรัชญาชีวิตซึ่งจะก่อให้เกิดความดีความงามแก่ชีวิตตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

References

- Attaput, C. (1987). *Ethics*. (4th ed.). Bangkok: Ramkumheang University Press.
- Department of Religion, Ministry of Education. (1982). *Tipitaka (Government Version)*. Bangkok: Department of Religion Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tipitaka (Thai Version)*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1992). *Tipitaka (Pali Version)*. Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2005). *Dictionary of Buddhism (Version of Word Collection)*. 17th printing. Bangkok : Dhammasabha Buddhist Press.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2001). *Dictionary of Buddhism (Version of Dhamma Collection)*. 13th printing. Bangkok : R.S.Printing Mass Product Ltd.